

könyvek többsége jól azonosítható a Batthyaneum mai állományának egyes darabjaival. Az aukciós katalógusok közül a Batthyaneum jelenlegi állományában azonosítható pl. a groningeni akadémia jogi professzorának, J. Barbeirac könyvtárának az aukciós katalógusa. Ennek első lapján Focky aláírása található barna ceruzával és a következő lapokon ugyanezzel a ceruzával az üres margóra be vannak jelölve az általa megszerzett tételek. A Migazzi-könyvtár katalógusában is megtalálható jónéhány köz- és magánkönyvtár nyomtatott árverési katalógusa, ugyancsak Focky sajátkezü jegyzeteivel az egyes tételek megszerzését illetően. Az alábbi könyvtárak nyomtatott katalógusairól van szó: Grammiana (Koppenhága 1748), Platneriana (Lipcse 1748), Martiniana (Hága 1752), Mohriana (Bécs 1759) és a Briffant de Slawietin könyvtár (Bécs 1768). A felsoroltak elégséges bizonyítéknak látszanak arra nézve, hogy Focky könyvtára folyamatosan gyarapodott a hágai, lipcsei, bécsi és más városokban tartott nyilvános könyvaukciókon felkínált művekkel.

Ami a Migazzi-féle könyvek további sorsát illeti, Szebenből Gyulafehérvárra csak 1795 végén kerültek, tulajdonképpen akkor, amikor a csillagvizsgálót berendezték a korábbi trinitárius templom épületében. A könyvtárterem bútorzata ekkor még nem volt készen. A püspök halálakor, 1798. november 17-én már folytak berendezésének munkálatai.

A Migazzi-fond és a Batthyány könyvtárba került más állományrészek is külön egységek maradtak egészen az 1820-as évekig. Batthyány végrendeletében 38 200 forintot hagyományozott arra a célra, hogy nyilvános intézményként működhessen, anyagilag független legyen, vezetését pedig a gyulafehérvári római katolikus püspökségre bízta. Az ezt követő hosszas örökösödési eljárás több mint 20 évre befagyasztotta a fenti összegnek az intézmény számára való folyósítását. Ezalatt nem valósulhatott meg az alapító szándéka és a gyűjtemények szervezése.

A két kötetet, amelyek a román Nemzeti Könyvtár kiadásában jelentek meg (a gyulafehérvári Batthyaneum jelenleg a bukaresti Nemzeti Könyvtár filiáléja) Ileana Dârja a 200 éves Batthyaneum tiszteletére és alapítója, gróf Batthyány Ignác erdélyi püspök halálának kétszázadik évfordulójára szánta – emléket állítva egyúttal a könyvgyűjtő gróf Migazzi Kristóf bécsi érseknek és váci püspöknek.

V. ECSEDY JUDIT

Néhány horvát könyv- és művelődéstörténeti kiadványról. Bartol Kašić (1575–1650) a jezsuita rend tagja, a horvát katolicizmus megújításában vezető szerepet játszott a 17. század elején. Ez az életmű természetesen értékeldődött fel akkor, amikor Horvátország függetlenné vált, és az ország területi egységét kultúrájának ősi voltával, annak mindenkorai önállóságával is bizonyítani kívánta. A horvát művelődés történetének a 17. század az egyik virágkora még akkor is, ha a törökkel való folyamatos harc nem kedvezett a kulturális és egyházi élet intézményi gyarapodásának. A Magyar Királyság állami keretein belül önálló Horvát Bánságban a katolikus egyház sohasem került olyan helyzetbe, hogy a protestáns reformáció hívei többségbe kerültek volna. A Tridenti Zsinat reform határozatainak megfelelően azonban itt is újjá kellett szervezni a katolikus egyház belső életét, meg kellett alkotni azokat a könyveket, amelyek ehhez szükségesek voltak. Kašić ennek a munkának az egyik legtermékenyebb résztvevője, egyben a török által elfoglalt magyarországi és boszniai területeken folytatott jezsuita misszió tevékeny részese volt.

Halálának 340. évfordulója körül számos kiállításon és tudományos ülésen emlékeztek meg életművéről. Egy ilyen konferencia anyagának a második kiadása pontosan jelzi, hogy a mai hor-

vát állam milyen nagy jelentőséget tulajdonít az önálló horvát kulturális öntudat erősítésének.¹ Nem véletlen az sem, hogy a háborúk közepette felépült új Horvát Nemzeti és Egyetemi Könyvtár adta közre ezt a kötetet.

Josip Vončina a nyelveművelő Kašićot mutatja be, ennek két művével adva keretet nyelvfejlesztő tevékenységének. 1604-ben jelent meg ugyanis az *Institutionum linguae Illyricae libri duo*, 1640-ben pedig a *Rituale Romanum* horvát nyelvű kiadása, a *Ritual rimski*. Közben valamennyi tridentin szellemben kiadott horvát nyelvű műhöz valamilyen formában köze volt a hallatlan munkabírási jezsuitának. Emellett a latin betűs írás elterjesztésében is jelentős szerep jutott neki.

Petar Bašić Bartol Kašić kéziratos hagyatékát mérte fel. A teljes Biblia fordítását elvégző Kašićnak e műből csak 25%-nyi autográfja maradt fenn. A többi különböző másolatban. A horvát Bibliának három kézirata ismert (Zágráb, Zadar, illetve Odessza). Petar Bašić második tanulmányában Kašićnak a bibliafordítás kéziratához fűzött margójegyzeteit vizsgálta. Ennek segítségével állítja, hogy a fordítást 1631-ben kezdte, és 1637-ben fejezte be. További korrekciókat 1642-ig tett a szövegben. Kérdés persze az, hogy mit tekintünk befejezésnek? A szakirodalomban a bibliafordítás kezdetét és végét meglehetősen különféleképpen ítélik meg, 1620-tól 1637-ig, illetve 1642-ig többféle dátum szerepel. A levéltári dokumentumok mindenesetre az 1622. évi munkakezdetet, és az első variáns 1625-ig történt befejezését mutatják. 1634-ben a Szent Hivatal már elutasította a nyomtatásban történő kiadását (lásd alább a *Biblia Slavica* ismertetésénél).

Darija Gabrić-Bagarić a Kašić-biblia nyelvét vizsgálta. A megelőző fordítási próbálkozások, illetve a liturgiában használt nyelv hagyományát figyelembe vette ugyan Kašić, de egy új horvát irodalmi nyelvet teremtett fordításával. Ez a mű, annak ellenére, hogy nem adták ki nyomtatásban, meghatározta a horvát irodalmi nyelv formálódását a 17. században.

Vladimir Horvat, maga is a jézus társaság tagja, két közleményt írt a kötethez. Mindkettő a Kašić-féle bibliafordítás sorsával foglalkozik. A Hitpropaganda Kongregáció támogatta ugyan a fordító munkát, de amikor az Újtestamentum kézirata 1632-ben Rómába érkezett bírálatra, a Szent Hivatal megakadályozta megjelenését.

Valentin Putanec Kašić „Vénéfride” című kéziratos drámáját vizsgálta abból a szempontból, hogy az milyen, a horvát írásreform irányába mutató megoldásokat tartalmaz. A „yh” digramma következetes alkalmazásáról van szó, amely egy meghatározott dialektus használatára utal. Második közleményében a szerző a bibliafordításnak egy másik sajátosan kašići részletével foglalkozik. A harmadik közleményében Kašićnak e két nyelvi újításának történetét követi végig a 17–19. századi horvát irodalomban.

Ivan Kosić a Horvát Nemzeti és Egyetemi Könyvtár Kašićra vonatkozó eredeti dokumentumairól, illetve a könyvtárban fellelhető szakirodalomról ad számot. Részben bibliográfia ez a közlemény, részben az egyes művek kiadástörténete. Csak sajnálni tudjuk, hogy a könyvtárban egyébként meglévő magyar szakirodalmat nem vette számba, jóllehet van olyan is, amelyik Kašić életének jelentős számú dokumentumát közölte eredeti latin, illetve olasz nyelven, példaként: *Erdélyi és hódoltsági jezsuita missziók. I–II. 1609–1625*. Sajtó alá rend. BALÁZS Mihály, FRICSY Ádám, LUKÁCS László, MONOK István. Szeged, 1990. 531 l. /Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 26/1–2./

¹ *Bartol Kašić u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu. Zbornik radova o djelu Bartola Kašića*. Urednik: Ivan KOSIĆ. 2. izd. Zagreb, 1999, Nacionalna i sveučilišna knjižnica, 221 l.

A Tridenti Zsinat befejezése után megszülető *Missale Romanum* még nem zárhatta le véglegesen azokat a reformokat, amelyek a római liturgiáról szóló viták során felmerültek. Arról nem is beszélve, hogy meg kellett alkotni azokat a szertartáskönyveket is, amelyek az új liturgiai rendhez alkalmazkodtak. Ez a horvátok körében is azt jelentette, hogy új missalékat, breviáriumokat, rituálékat és katekizmusokat kellett szerkeszteni és kiadni. A szláv liturgia használatát engedélyezték ugyan, de új bibliafordítás készítését nem. Bartol Kašić (Bartolomaeus Cassius) 1622-ben fogott hozzá a Biblia fordításához és 1625-re be is fejezte az Újszövetséget (igaz a dátumok tekintetében a kommentár kötet szerzői ellentmondanak egymásnak: Hannick például azt írja, hogy Dubrovnikban 1620 és 1625 között dolgozott (71.), Elisabeth von Erdmann-Pandžić szerint 1622-ben kezdte a munkát (127), de a magyar szakirodalomban legújabbban az szerepel, hogy 1620 és 1636 között raguzában és Rómában dolgozott a fordításon (MOLNÁR Antal = Magyar Könyvszemle 2002. 29.). A fennmaradt három kézirat (Zágráb, Zadar, Odessza) címe szerint maga a fordító munka „ex mandato Sacrae Congregationis de Propaganda Fidei” készült. Ennek ellenére az elkészült fordítás megjelentetéséről hosszú évekig vitáztak Rómában, és végül is nem engedélyezték a nyomdai sokszorosítást. Az első megjelenési év tehát 1999.

A szláv nyelvű bibliákat kiadó könyvsorozatnak ez a két kötet Bartol Kašić fordításának kritikai kiadása.² Az első kötet maga a szöveg, a második kötet a nyelv-, a könyv-, illetve a művelődéstörténet számára alapvető tanulmányokat, a fordítás történetére nézve dokumentációt közöl. A kötet legnagyobb része pedig a Kašić-biblia szójegyzéke (Darija Gabrić-Bagarić). A kéziratvariánsokat Petar Bašić mutatja be. Kašić autográf változatában csak a zágrábi kézirat első füzeté maradt fenn, a többi kortárs, vagy közelkortárs másolat. A legteljesebb a zágrábi variáns, de az Ószövetség jelentős része csak a zadari változatban maradt meg. Az egyes kézirat változatokról, a különböző kezekről hasonló lapokat is közöl a kötet.

Radoslav Katičić a fordítás nyelvi elemzését végezte el: nem csupán a különböző horvát nyelvi jelenségek egymással való összehasonlítását, hanem a már létező egyházi szláv bibliai szövegeket is bevonta az összehasonlításba. Némely helyen Kašić forrásaira is kitér, nevezetesen, hogy a Vulgata, vagy a Septuaginta változatát ültette-e át a horvát jezsuita a maga nyelvére. Christian Hannick ugyancsak a fordítás nyelvi kritikai elemzésével foglalkozik, Bartol Kašić teológiai kifejezés-használatával, annak következettségével (pl. Ótestamentumi idézetek az Újtestamentum fordításban, stb.) Magukkal a forrásokkal, illetve a szláv fordítási előképekkel Ivan Golub ismertet meg bennünket.

A kiadástörténeti dokumentációt, főként a Propaganda Fidei levéltárnak anyaga segítségével Elisabeth von Erdmann-Pandžić állította össze. A közlemény időrendben közli a levéltári dokumentumokat kommentálva azokat: a Hitpropaganda Kongregáció segítette Kašić munkáját, de az elkészült kézirat kiadásának engedélyezését nem tudták elérni: 1634-ben kimondatott a tiltás: „Non est expediens ut imprimatur versio Sacrae Scripturae facta lingua Illyrica vernacula seu nova characteribus latinis” A tanulmány tárgyalja még Kašić *Rituale* és *Lektionar* szerkesztési munkájának történetét is. Ivan Golub tovább gördíti a történetet, és immár nem a Hitpropaganda Kongregáció, hanem a Szent Hivatal levéltári anyagára támaszkodik. Bemutatja azokat a törekvéseket, amelyek az 1634. évi döntést követően a kiadás engedélyének megszerzésére irányultak.

* * *

² *Biblia Slavica. Serie IV: Südslavische Bibeln. Band 2,1. Kroatische Bibel des Bartol Kašić. Band 2,2. Kommentare, Wörterverzeichnis. Biblia Sacra. Versio Illyrica selecta, seu declaratio Vulgatae editionis Latinae, Bartholomaei Cassij Curictensis e Societate Jesu Professi, ac Sacerdotis theologi. Ex mandato Sacrae Congregationis de Propaganda Fide. Anno 1625.* Ediderunt Hans ROTHE et Christian HANNICK, e codicibus manuscriptis transtulerunt Petar BAŠIĆ et Julije DEROSI et Zlata DEROSI, curis elaboravit atque apparatu critico instruxit Petar BAŠIĆ. Vol. 1, 2. Paderborn, München, Wien, Zürich, 1999–2000, Ferdinand Schöningh. 681, 453 l.

Marko Marulić (Marcus Marulus, 1450–1524) a horvát humanizmus talán legkiemelkedőbb képviselője születésének 550. évfordulóján a horvát Nemzeti és Egyetemi könyvtár a horvát könyv történetét bemutató kiállítást rendezett. A kiállítással egyben egy másik jelentős évfordulót is ünnepeltek: a főként latinul író Marcus Marulus 1501-ben fejezte be a Vergilius modorában írott eposzát, a bibliai Judit történetét horvátul. A horvát irodalom születését ünneplik e mű elkészültevel, amelyik nyomtatásban azonban csak 1521-ben látott először napvilágot.

A kiállításon a 100 legjelentősebbnek tartott croaticum szerepelt, latin, német, francia és persze horvát nyelven. A katalógusban így 100 szerző rövid életrajza mellett azok legjelentősebb művének címlapjának fotóját találhatjuk meg. A katalógus kifejezetten a mai horvát közönségnek készült.³ Külföldieknek szerencsésebb lett volna a 100 mű keletkezési ideje szerint rendezni a katalógus anyagát, a mostani, szerzői alfabetikus rend helyett. A nem horvát olvasó például Janus Pannonius nem keresi a „C” betűnél (Ivan Česmički). Ez a – mondjuk – „Janus-jelenség” rávilágít arra a tényre is, hogy a rendezőknek nem egy horvát könyvtörténeti kiállítás összeállítása volt a céljuk, hanem a horvát kultúra (és könyv) régiségének a bemutatása, illetve a mai Horvátország kulturális egységének a hangsúlyozása. Így kerülhet a szlavóniai származású Janus Pannonius ugyanabba a jelenség-körbe, mint a dalmáciai Marcus Marulus. Történetileg ez nyilvánvalóan nem igaz. Mint ahogy érthetetlen az olasz kulturális kötődések szinte teljes mellőzése a horvát kultúra mesterművei bemutatásakor (egyetlen horvát–olasz szótár szerepel a kötetben).

Az ötlet pedig kiváló: csupán 100 jelentős szerző és alkotás bemutatásával egy nép írott kulturális örökségének vázlata megismertethető. Elsősorban ilyen katalógusokra a nem horvát érdeklődőknek lenne szüksége, olasz, magyar, német nyelven. Azért ezeken a nyelveken, mert ezek a népek érdeklődnek mindenek előtt a horvát kultúra eredményei iránt.

* * *

Marcus Marulus (1450–1524) a horvátországi humanizmus egyik legkiemelkedőbb egyénisége. Műveinek többségét latinul, kis részét olaszul írta. Ennek ellenére a horvát irodalom atyjának is tartják, hiszen 1501-ben befejezte a bibliai Judit történet verses eposzban való elmondását horvát nyelven. A neves szerző születésének 550., a *Judit* keletkezésének 500. évfordulója tiszteletére a Horvát Nemzeti és Egyetemi Könyvtár kiállította Marulić műveinek a könyvtárban fellelhető példányaikat. Összegyűjtött műveinek latin, olasz és német nyelvű kiadásai közül 16-ot állítottak ki a 16. századból, további ötöt a 17.-ből. Az egyes művek különféle kiadásai összesen 261 féle kiadásban álltak a látogatók előtt.

A *Judit* első kiadása 1521-ben jelent meg (Velence, Guilielmo da Fontaneto de Monteferrato). A horvát kulturális öntudat számára való jelentőségét jól jelzi, hogy megjelent 1988-ban, 1989-ben, 1991-ben, 1995-ben, kétszer 1996-ban, 1997-ben és 1998-ban is.

Külföldön a 16. században volt a legnépszerűbb, művei megjelentek olasz, német, francia, spanyol, portugál és cseh fordításokban is. A leginkább fordított műve a *Palaestra christianarum virtutum ad bene beateque vivendum instituta*, amely többféle címváltozattal is megjelent.

³ [Sto u tisucu] 100 u 1000. Najznamenitije hrvatske knjige u proteklom tisuclicju. Nacionalna i sveučilišna knjižnica, Zagreb, prosinac 2000. – siječanj 2001. Katalog izložbe. Izložba je i prilog proclavi 550-te obljetnice rođenja Marka Marulića i 500-toj obljetnici Judite, prvoga autorskog epa na hrvatskom jeziku. Zagreb, 2001. 220 l.

A kiállítás katalógusát⁴ a könyvtár ritkaságyűjteményének vezetője Ivan Kosić szerkesztette. A 17. század végéig valamennyi kiadást részletesen mutat be. Rövid jegyzetekben megismerjük a kiadások szerkesztőit, a patrónusokat, illetve a kiadókat. A 17. századot követő időszakból származó edíciókat csak rövid leírásban említi.

* * *

A berlini Állami Könyvtárban rendezett kiállítás katalógusa professzionális munka.⁵ Szerkezete első pillantásra bonyolultnak tűnik ugyan, de néhány próbálkozással megtanulható, és a használata kényelmessé válik. Az egyes kiállított műtárgyak leírása és a képek ugyanis távol esnek egymástól. A szakmai bemutatást tartalmazó jegyzet és a képanyag egy kóddal kapcsolódik össze. A kód mellett külön betűkód jelzi, hogy milyen írással készült a dokumentum: glagolita, cirill, vagy latin. A glagolita ábécét a 11. századtól a 20. századig használták a horvátok, de a kora újkortól csak az egyházi életben. Ma tanítási anyag, ismertét újra el szeretnék terjeszteni. A cirill írásbeliség emlékei is a 11. századtól ismertek, a horvátok a 19. század elejéig használták a köz- és a magániratokban is. Ma Horvátországban csak a szerb kisebbség használja. Latin írással már a 9. századból maradt fenn nyelvemlék (felirat), de a 13. századig a latin írás szinte kizárólag csak a latin nyelvű adminisztratív és egyházi iratokban volt használatban. A 14. századtól egyre terjedt a horvát nyelvű szövegek rögzítésében is, és a 19. század elejétől alapja a horvát írásbeliségnek, az egységes horvát irodalmi nyelven alkotott művek is latin írással születtek, így adták ki azokat.

Radoslav Katičić a horvát kulturális élet és irodalom történelmi és részben intézményi keretéről értekezik („Der kroatische Kulturraum und seine Literatur”). Szép és tömör áttekintése a témának belülről nézve. A Római Birodalom utáni szláv állam, a korai kereszténység, majd a magyar állam adta hosszú évszázadokig azt a keretet, amelyben ez az irodalom és kultúra kialakult és gyarapodott. Nagyon fontos Katičićnak az a mondata – amely sajnos a kiállítás koncepciójában nem érvényesült kellő súllyal –, hogy a zágrábi püspökség megalapítása az északi területeknek másfajta kulturális arculatot teremtett, és a Zágrábtól északra eső területek kulturális kötődése hangsúlyában más irányú lett, mint a délieké. Idézem: „Gegen Ende des elften Jahrhunderts, als die ungarische Dynastie der Arpaden das Erbe der kroatisch-dalmatischen Krone antrat und der ungarischen hinzustellte, wurde das Bistum Zagreb begründet. So wurde im kroatischen Raum ein neues Zentrum literarischer Kultur mit starker Ausstrahlung geschaffen, das die nördlichen Gebiete in weit stärkerem Maße als bisher in die mittelalterliche lateinische Schriftlichkeit einbezog.” (18.) Ahogy a kiállításon, úgy a tanulmány további részében sem fellelhető ez a szemlélet, arányaiban pedig a Római Birodalom több figyelmet kap, mit az együtt (horvátok és magyarok) eltöltött 900 év. Pedig magam, érdeklődő magyarként, tényleg kíváncsi lennék, hogy ez a különbség (dél és észak, amelynek egyik része mindig Zala megyéhez – tehát a Horvát Bánságon kívülre – tartozott) a horvát művelődéstörténet horvát szakemberei hogyan értelmezik.

Wolfgang Kessler a német nyelvnek és kultúrának a horvátokra gyakorolt hatásáról német szemmel értekezik („Zu den kulturellen Beziehungen zwischen dem deutschsprachigen Raum und den kroatischen Ländern”). A „horvát országok” a címben Dalmáciát, Horvátországot és Szlavóniát

⁴ KOSIĆ, Ivan: *Marco Marulić u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici. 500. obljetnica Judite i 550. obljetnica rođenja. Katalog izložbe obržane u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici, Zagreb, 24. svibnja – 30. lipnja 2001.* Zagreb, 2001, Nacionalna i sveučilišna knjižnica, 279 l.

⁵ *Drei Schriften – Drei Sprache. Kroatische Schriftdenkmäler und Drucke durch Jahrhunderte. Ausstellung in der Staatsbibliothek zu Berlin Preussischer Kulturbesitz, 26. April – 8. Juni 2002.* Autoren der Ausstellung: Anca NAZOR, Josip BRATULIĆ, Mirko TOMASOVIĆ. Vorsitzender: Josip STIPANOV. Zagreb, 2002, Erasmus naklada. 263 l.

jelentik. Az áttekintés időrendben veszi számba azokat a kapcsolódási elemeket, amelyek egy-egy korszakot meghatároztak a kapcsolattörténet szempontjából. Az egyik legjelentősebb kapcsolódási elem a horvát terület városainak német lakossága, illetve a kulturális szokásaikban hozzájuk közelálló horvát nemesek és polgárok. A városok „elhorvátosítása” csak a 19. század második felében következett be, így az ilyen formájú kötődés hosszú, a kulturális ízlést meghatározó volt. Sajnos Kessler tanulmánya nem tesz összehasonlítást a kulturális hatások között, jóllehet az olasz jelenléttel való összevetés komoly tanulságokat hordoz. A német hatás a peregrinatio academica intézményén keresztül is megnyilvánul, egyes korszakokban jelentőssé is vált. Voltak horvát származású szerzők, akik Európa népszerű írói közé tartoztak. Így például Matthias Flacius Illyricus a 16. században, aki a lutheránus teológia egyik legfelkészültebb képviselője volt. A horvátok közötti reformáció próbálkozását is német területről, Württembergből támogatták leginkább. A német szerző tanulmánya végén a horvátországi német kisebbség közvetítő szerepéről értekezik, majd bemutatja a németországi kroatisztika műhelyeit.

Könyvtörténeti szempontból Anica Nazor tanulmányai a leginkább figyelemre méltóak. Első, a glagolita írásról szóló összefoglalása („Die glagolitische Schrift”) a kódexirodalom, majd nyomtatott glagolita könyvek történetét mutatja be. Az írás kialakulása a két szláv apostol, Konstantin és Method tevékenységéhez köthető. Három fő forráscsoportot különít el a szerző: az ószláv-bizánci irodalmi hagyomány művei, a latin-olasz kultúra alpműveinek fordításai, főként morális irodalom, és végül a 14–15. században a cseh irodalmi közvetítéssel készült munkák (a cseh IV. Károly király alapította bencés kolostorról elnevezve: Emaus-periódus). Ez utóbbi kiadvány-körbe enciklopédikus művek (Lucidarius), szentek legendái (*Legenda aurea*), vagy az Albertus Magnus *Paradisus animae* című munkájához hasonló műfajú munkák tartoznak. Anica Nazor külön csoportként elemzi az ír és brit szigetekről származó kéziratok glagolita verzióját, illetve azokat a műveket, amelyeket a mai Horvátország területén helyi alkotók írtak (énekeskönyvek, szenvedéstörténetek). A glagolita írásbeliség külön emlék csoportját alkotják a feliratok. A glagolita nyomdászat emlékei közül öt ősnymotatványt ismerünk. A szakirodalomban vita folyik arról, hogy az első Missalét hol nyomtatták 1483-ban, a szerző a senji nyomda alapítási évét mindenestre 1494-re teszi. A 16. századi fiumei (Rijeka) nyomda mellett a velencei műhelyek nyomtattak glagolita karakterekkel. A glagolita nyomdászat egyik legizgalmasabb fejezete az urachi és wittenbergi nyomdák termékeinek vizsgálata. A szlovén és a horvát reformáció nem ért el jelentős sikereket, de az Ungnád-család, illetve a reformáció központjának, Wittenbergnek a támogatásával számos horvát nyelvű mű is megjelent. A délszláv területeken való terjesztésben a magyarországi és németországi kereskedelmi kapcsolatokra támaszkodhattak. A két protestáns vezéregyhéség, Stjepan Konzul (1521–1568) és Antun Dalmatin (?–1579) munkássága ma a katolikus horvátok körében is nagy elismertségnek örvend. A római Hitpropaganda Kongregáció nyomdájára 1625 után nem csak örmény, hanem glagolita karakterkészlettel is rendelkezett, és Rómában még a 19. század végén is jelentek meg glagolita nyomtatványok.

Anita Nazornak a cirill betűs horvát írás emlékekről („Die kyrillische Schrift”) első sorban, mint a glagolítával párhuzamosan élő hagyományról értekezik. Az első ilyen horvát nyelvemlék a 12. századból származik.

A latin nyelv és írás a Duna és az Adria közötti területen természetesen nagyobb hagyományra bír. Josip Bratulić tanulmánya azt a folyamatot követi végig, ahogy a 14. századtól a latin írás a horvát nyelvű művek rögzítésében, majd alkotásában is elterjedt („Lateinische Sprache und Schrift”). A glagolita betűkkel nyomtató ősnymodák, illetve a fiumei nyomda után az első jelentős nyomda már latin betűkészletet használt, Pavao Ritter Vitezović zágrábi nyomdájára (1690–1706). A 19. század első felében a horvát irodalmi nyelv kialakításában nagy szerep jutott a budai Egyetemi Nyomdának is.

De számos horvát író alkotott európai jelentőségű műveket latin nyelven. Mirko Tomasović egy rövid irodalomtörténeti vázlatban csak a legjelentősebbeket emeli ki („Die kroatische Literatur vom Humanismus bis zur Postmoderne”). Ebben a vázlatban tűnik igazán zavarónak az, hogy a mai Horvátország területét egységes horvát kultúrterületnek értelmezi a szerző. Janus Pannonius, aki 13 éves kora után nem élt Szlavóniában, és csak menekülése közben tért vissza Horvátországba mindenáron horvát lesz, jóllehet egy humanista számára ez a kérdés – milyen nemzetiségű? – soha nem volt feltehető. Petar Zrinskiékné, mint a 17. századi horvát irodalom képviselőjének fő műve az *Opsida sigecká* a tanulmányból eredeti műnek tűnhet, nem említve, hogy testvére Zrínyi Miklós magyar eposzát fordította horvátra. A vázlatban csak horvát irodalom van és Európa, amelyhez különböző műfajokkal kötődött (ez egyébként természetesen igaz). A kép azonban így hamis: sokkal többet mondhatott volna a szerző Marko Marulićról, a dubrovnikai petrarchistákról, ha azokat a horvát irodalomtörténetekben egyébként gyakran elemzett olasz humanista és dalmát környezetbe helyezi, és Pavao Ritter Vitezović *Odiljenje sigetskoja* sem lenne kevésbé horvát, ha annak magyar irodalmi mintájára utalt volna. De ettől függetlenül nagyon fontos, hogy a nemzetközi szakmai közösség a könyvtörténeti kiállítás katalógusában világnyelven is olvashat a horvát irodalom középkortól Miroslav Kležáig élt legnagyobb alakjairól.

A szerkesztők, illetve a kiállítás rendezői ez után az irodalomtörténeti áttekintés után, a horvátországi sajtó történetét bemutató rövid fejezetet (kiállítási részt) iktattak. Az első latin nyelvű lap Zágrábban jelent meg 1771-től (*Ephemerides Zagrabienensis*), majd ezt követte két német nyelvű 1786-tól az *Agramer Deutschen Zeitung*, illetve 1789-től a *Kroatischer Korrespondent*. Az első horvát lapot Dalmácia francia adminisztrációja indította 1806-ban, de még ez is kétnyelvű volt: *Kraglski Dalmatin – Il regio Dalmata*. A horvát sajtó igazi elterjedése azonban csak a 19–20. század fordulójára lett valóság.

A horvát kultúra egyik legszebb fejezete a középkori glagolita zenei kéziratok története. A kiállításon természetesen ezt a Nyugat-Európában különlegességnek számító kézirat csoportot külön csoportosításban mutatták be. A katalógus számára erről Hana Breko írt elemzést („Der glagolitische Gesang – ein Vermächtnis des kroatischen Mittelalters”). Már a 9. századtól ismeretek említések a Dubrovnik környékéről a glagolita énekekről, de az első fennmaradt kódexek a 14. századból származnak (pl. Novak fejedelem misekönyve, 1368).

Az olyan kevesek számára érthető nyelvi közösség számára, mint amilyen a horvát, vagy a magyar, a zene a legkézenfekvőbb lingua franca. A horvát zenei életéről, zenei kiadványokról Koraljka Kos tanulmányából tájékozódhatunk („Die kroatische Sprache in der Musik”).

A kötetet egy válogatott, ajánló bibliográfia zárja a katalógus szerkezetét követő csoportosításban. Jó gondolat, bár azt hiszem, hogy túl kevés benne a nem horvátul írt tanulmányra való hivatkozás. Ez a kiállítás, és ez a katalógus elsősorban a külföldi közönségnek szól, és ezen belül is az érdeklődő értelmiségieknek. Hasznosabb lett volna tehát a világnyelveken olvasható könyveket, illetve tanulmányokat előtérbe helyezni. Az sem lett volna baj, ha ebben a bibliográfiában nem csak horvát szerzők szerepelnek, mert például Janus Pannoniusról igazából a magyar és az olasz szakírók többet tettek az asztalra, mint a horvát kollégák. A horvát könyv történetéről franciául és németül is kiváló tanulmányok olvashatók.

A kiállítással, és ennek megfelelően a katalógussal kapcsolatban a recenzens egyetlen komoly kifogással élhet: a horvát kultúra bemutatásakor a rendezők és szerkesztők sajátos módon átveszik azt a nyugat-európai szemléletet, hogy vannak a mai európai országok, és ezek egyben kultúrák is. Ebben az esetben ez a szemlélet úgy nyilvánul meg, hogy a kiállítás, és a katalógus azt sugallja: van a mai Horvátország, és ezen a területen volt egy kultúra, nevezetesen a horvát. Ennek a kultúrának ezen kívül van német kisebbsége és vannak emigránsai, akik különféleképpen képviselik azt, összekötnek népeket, kultúrákat. Így a kötet azt sugallja, hogy a szlavóniai horvát és a dalmá-

ciai horvát művelődéstörténetileg egy és ugyanaz. Szó sem esik arról, hogy ennek a kiváló kultúrának az állami kereteit 900 évig a magyar állam biztosította, és arról sem, hogy a horvát művelődést első helyen befolyásoló kultúra az olasz volt (ezt még akkor is hangsúlyozni kellene, ha a kiállítást Berlinben rendezték). Így Janus Pannonius és Marcus Marulus ugyanaz a horvát és humanista. Kötődéseikben, a kulturális hatásukban hiába is különböznek. Számukra azonban nem volt az kérdés, hogy ők maguk horvátok vagy magyarok, olaszok vagy dalmátok stb., tehát mi se döntsük el a 21. században ezt. Janus „Pannonicus” volt, Pécssett, Váradon, Budán élt, Marulus pedig „Spalatensis”, aki Dalmáciában élt. Nem volt tehát egységes horvát kultúra, főképp nem azon a területen, amelyik ma Horvátország. Ilyen szempontból a kiállítás és katalógusa arról szól, hogy a frissen önállóvá vált Horvátország számára mennyire fontos a horvát kulturális hagyomány felmutatása, amelyre, mint a társadalom összetartó erejére stratégiaileg is számít. Ebből a szempontból ez teljesen elfogadható, és ezt az előszóban meg is lehetett volna írni. A történeti tanulmányokban pedig ennek ellenére sem kellene anakronisztikusnak lenni. Ahogy Josip Stipanov, a Horvát Nemzeti és Egyetemi Könyvtár főigazgatója írja köszöntőjében („Kommunikation und kulturelle Identität”): népek és kultúrák kommunikálnak egymással: a szlovén a horváttal, a magyar a horváttal, az olasz a horváttal, és természetesen – egy berlini kiállításon kiemelni valóan – a német a horváttal. És nyilvánvaló, mindegyik mindegyikkel.

MONOK ISTVÁN